

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

*Соціально – гуманітарний факультет
Кафедра психології і соціальної роботи*

КОВАЛЬЧУК Ольга Вікторівна
ПСИХОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ І ЧИННИКИ
РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ
СПРЯМОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ
спеціальність 053 Психологія
випускна кваліфікаційна робота за освітнім ступенем
«магістр»

Виконала студентка
групи ПСм-11
Ковальчук Ольга Вікторівна

підпис

Науковий керівник
д. психол. н., проф.
Фурман О.Є.

підпис

Випускну кваліфікаційну роботу
допущено до захисту
«__» _____ 20__ р.
Завідувач кафедри

підпис

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ У СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ.....	6
1.1. Психологічне у змістовлення і уявлення про соціальні мрії та їх класифікація.....	6
1.2. Професійна спрямованість підлітків: сутність, значення та компоненти	12
Висновки до 1 розділу	16
РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ НА УСВІДОМЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ	18
2.1. Вплив соціального довкілля на формування соціальних мрій підлітків	18
2.2. Сімейні цінності та стиль виховання як чинники професійної спрямованості	23
2.3. Взаємодія з однолітками та шкільним довкружжям у формуванні соціальних мрій	28
Висновки до 2 розділу	34
РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ	35
3.1. Методи дослідження соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків.....	35
3.2. Порівняльний аналіз статистичних показників соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків і рекомендації щодо їх розвитку.....	37
Висновки до 3 розділу	45
ВИСНОВКИ.....	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	50

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасне суспільство висуває перед підлітками численні виклики, пов'язані з вибором професійного шляху, а також формуванням їхніх соціальних мрій, які постають важливим чинником у розвитку особистості. Розуміння психологічних механізмів, що детермінують ці процеси, є важливим для створення ефективних освітніх і виховних стратегій. Крім того, сучасні трансформації у сфері цінностей, культури і технологій значно впливають на уявлення молоді про майбутнє, що потребує глибокого аналізу.

Підлітковий вік є критичним періодом для розвитку ідентичності, в тому числі професійної. Саме у цей час відбувається активне формування соціальних мрій, які, з одного боку, відображають цінності і очікування підлітків, а з іншого — детермінують їхню поведінку та мотивацію. Дослідження факторів, які впливають на ці процеси, дає змогу краще зрозуміти, як створити сприятливі умови для розвитку гармонійної особистості.

Глобальний виклик невизначеності набуває критичного психологічного значення. Феномен невизначеності може виступати як чинник особистісної кризи, створюючи внутрішні суперечності між потребами підлітка та неможливістю їх ефективної реалізації в умовах мінливого соціального середовища. Подолання цієї кризової ситуації вимагає від особистості вироблення адекватних копінг-стратегій, які є індивідуальним способом взаємодії з ситуацією згідно з її логікою та власними психологічними можливостями.

Актуальність теми має виразне методологічне підґрунтя, оскільки зміни у соціальному довіллі вимагають оновлення підходів до профорієнтаційної роботи, які мають враховувати світові зміни та кризові умови. Сучасна профорієнтація повинна перейти від суто діагностичних методик до розвивально-моделюючих складових. Це включає тренінгові ситуації, комплекс інтерактивних вправ, моделювання написання резюме,

створення портфоліо та цілеспрямоване проектування професійного «Я». Це методологічне оновлення передбачає навчання підлітків концепції самопроектування кар'єри, де наголос робиться на розвитку кар'єрної адаптивності та здатності залишатися працевлаштованим.

Сучасна українська молодь демонструє реорієнтацію з суто матеріальних критеріїв успіху на цінності соціальної значущості, внеску у відбудову суспільства та реалізацію соціально-орієнтованих мрій. Практична значущість дослідження безпосередньо пов'язана зі стратегічними пріоритетами України щодо розвитку людського потенціалу та відновлення економіки. Зміна соціального довкілля, глобалізація та інтеграція сучасних технологій у повсякденне життя створюють нові виклики та можливості для підлітків, що важливо враховувати в сучасних дослідженнях.

Метою дослідження є виявлення та психологічне обґрунтування розвиткових етапів становлення соціальних мрій в контексті професійної спрямованості підлітків у сучасному суспільстві.

Об'єктом дослідження постають психологічні детермінанти і чинники як умови та причини виникнення і формування особистісних бажань, мрій, прагнень, інтересів, спрямованості людини у суспільному повсякденні.

Предметом дослідження є соціальні мрії та професійна спрямованість осіб підліткового віку.

Завдання дослідження:

1. Обґрунтувати теоретичні погляди щодо розуміння феномену соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків у соціогуманітарному пізнанні.

2. Вивчити психологічні фактори та детермінанти усвідомлення мрій, прагнень, профспрямованості у підлітковому віці за умов сучасного повсякдення.

3. Емпірично дослідити соціальні мрії та професійну спрямованість підлітків.

4. Розробити практичні рекомендації стосовно розвитку соціальних мрій та професійної спрямованості осіб підліткового віку.

Методи дослідження включають: теоретичний аналіз літератури для визначення основних понять і концепцій; анкетування та інтерв'ювання для збору емпіричних даних; спостереження для виявлення поведінкових особливостей підлітків; методи статистичного аналізу для порівняння даних; а також методи експертного оцінювання для формулювання практичних рекомендацій.

Наукова новизна роботи полягає у виявленні структурно-функціонального взаємозв'язку між соціальними мріями та професійною спрямованістю підлітків, уточненні поняття соціальних мрій у контексті підліткового віку, а також у визначенні ключових чинників, що впливають на їх розвиток. У рамках дослідження запропоновано нову класифікацію соціальних мрій з урахуванням сучасного соціального контексту.

Практична значущість дослідження полягає у можливості використання отриманих результатів для вдосконалення освітніх і виховних програм, спрямованих на розвиток професійної спрямованості підлітків. Розроблені рекомендації можуть бути корисними для педагогів, психологів, батьків і фахівців, які працюють із молоддю, з метою створення сприятливих умов для формування позитивних соціальних мрій і ефективного професійного самовизначення.

Структура роботи. Робота містить вступ, три розділи, висновки до них, загальні висновки, список використаних джерел.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНOSTІ ПІДЛІТКІВ У СОЦІОГУМАНІТАРИСТИЦІ

1.1. Психологічне у змістовлення і уявлення про соціальні мрії та їх класифікація

У соціогуманітаристиці соціальні мрії розглядають як важливу складову формування самосвідомості особистості, яка охоплює уявлення про бажане майбутнє в соціальному контексті. Вони визначаються як ідеалізовані образи, які відображають прагнення, цінності та цілі, що виникають під впливом культурних, соціальних і психологічних чинників. Основна функція соціальних мрій полягає у створенні мотиваційного підґрунтя для досягнення цілей, а також у формуванні особистісної ідентичності. Соціальні мрії є важливим джерелом натхнення, адже вони дозволяють підліткам побудувати уявлення про власний шлях і визначити свої життєві орієнтири. У процесі формування мрій значну роль відіграють соціальні очікування, які задають певні рамки можливого та бажаного. Розуміння цього феномену допомагає глибше дослідити аспекти розвитку підліткової свідомості, розкриваючи складні механізми формування життєвих уявлень.

З психологічного погляду, соціальні мрії є інтеграцією когнітивних, емоційних і мотиваційних компонентів. Вони відображають індивідуальні уявлення про соціальні ролі, статуси та взаємодію з іншими людьми. Формування мрій залежить від індивідуальних характеристик особистості, таких як рівень саморефлексії, емпатія та внутрішня мотивація. Особливе місце серед соціальних мрій займають ті, котрі пов'язані з самореалізацією, часто визначають подальші життєві стратегії підлітків [18, с. 154 **Помилка! Невідомий аргумент ключа.**]. Ці мрії сприяють усвідомленню власного потенціалу та пошуку шляхів для його реалізації. Важливо зазначити, що мрії також можуть виконувати компенсаторну функцію, допомагаючи підліткам

подолати труднощі та невизначеність. Таким чином, вони – ключові чинники психологічної стабільності особистості.

Класифікація соціальних мрій є важливим інструментом для їхнього розуміння та дослідження. Вони можуть бути розподілені за змістом на особистісні, професійні, суспільні та сімейні, що дає змогу аналізувати їхній вплив на різні аспекти життя. За тривалістю мрії поділяють на короткострокові, середньострокові та довгострокові, які відображають різний рівень планування та готовності до реалізації. Ще одним важливим критерієм постає рівень досяжності мрій: реалістичні, амбітні та утопічні. Такий підхід уможливорює структурувати уявлення про мрії та зрозуміти, як вони впливають на мотивацію й поведінкові стратегії підлітків. Кожен класифікаційний рівень мрій має власні особливості, які необхідно враховувати в процесі психологічного супроводу, що сприяє більш точному прогнозуванню результатів розвитку[45, с. 359-366].

У підлітковому віці мрії формуються під впливом багатьох чинників, серед яких сімейне довкілля, соціальні норми та культурні традиції. Професійні мрії дають можливість побудувати уявлення про власний кар'єрний шлях, що включає вибір професії, рівень доходу та можливості для самореалізації. Важливою складовою професійних мрій є усвідомлення своїх здібностей і ресурсів, що сприяє прийняттю реалістичних рішень. Разом з тим, значна увага приділяється впливу освітнього середовища, яке стимулює підлітків до розвитку компетенцій і формування професійних інтересів. Це підкреслює значення освітніх програм і кар'єрного консультування у формуванні майбутніх професійних досягнень.

Формування соціальних мрій залежить також від рівня соціальної підтримки, яку отримує підліток. Наявність позитивного соціального оточення сприяє формуванню конструктивних уявлень про майбутнє та підвищенню рівня мотивації. Наприклад, сприяння з боку батьків, учителів чи однолітків допомагає підліткам краще зрозуміти свої прагнення та можливості. Натомість недостатність такої підмоги може призводити до

формування нереалістичних або обмежених уявлень про майбутнє. Соціальні мрії, підтримані довірою та позитивним ставленням з боку оточення, стають значно стійкішими та більш орієнтованими на і досягнення реалістичних цілей. Це підкреслює важливість ролі соціального довкілля у формуванні впевненості в собі.

Психологічні теорії, що пояснюють механізми формування соціальних мрій, включають концепції соціального навчання, когнітивного розвитку та екзистенційної психології. Згідно з теорією соціального навчання, підлітки формують свої мрії через спостереження за моделями поведінки та взаємодії з оточенням. Когнітивна теорія наголошує на важливості розвитку мислення та уяви для формування уявлень про майбутнє. Екзистенційна психологія підкреслює значення пошуку сенсу життя та внутрішньої мотивації для формування соціальних мрій. Ці теорії дають змогу глибше зрозуміти психологічні механізми, які визначають зміст і спрямованість мрій у підлітковому віці [12, с.81-93]. Це сприяє формуванню більш індивідуалізованих рекомендацій для роботи з підлітками.

Формування соціальних мрій у підлітковому віці постає складним процесом, що включає вплив різноманітних психологічних чинників. Однією з базових теорій, яка пояснює цей феномен, є теорія соціального навчання Альберта Бандури. Відповідно до цієї теорії, мрії підлітків формуються через спостереження за моделями поведінки значущих інших, таких як батьки, однолітки чи вчителі. Наслідування цих моделей допомагає підліткам створювати уявлення про майбутнє, що відповідає соціальним нормам та очікуванням. Крім того, позитивні підкріплення, отримані від дорослих, стимулюють розвиток більш амбітних ідей. Це сприяє формуванню довгострокових життєвих планів, які підлітки сприймають як досяжні завдяки підтримці з боку оточення. Соціальне навчання також забезпечує підлітків необхідними навичками для адаптації до соціального середовища [5, с. 47].

Теорія когнітивного розвитку Жана Піаже також пропонує важливе пояснення формування соціальних мрій у підлітків. Згідно з цією теорією, розвиток мислення підлітків у стадії формальних операцій дозволяє їм створювати абстрактні уявлення про майбутнє. Підлітки починають усвідомлювати причинно-наслідкові зв'язки, прогнозувати наслідки своїх рішень та створювати комплексні плани. Це розширює їхню здатність формувати детальні та реалістичні соціальні мрії, які базуються на аналізі власних здібностей та умов. Особливістю цього етапу є здатність до критичного аналізу, що допомагає уникати ілюзій і будувати чіткі орієнтири. Крім того, цей період розвитку сприяє формуванню впевненості у власних можливостях.

Екзистенційна психологія сприяє глибшому розумінню процесу формування соціальних мрій. Вона наголошує на тому, що пошук сенсу життя є ключовим чинником у розвитку уявлень про майбутнє. У підлітковому віці цей пошук стає особливо актуальним, адже молоді люди починають задумуватись про своє місце у світі. Мрії в цьому контексті слугують засобом визначення особистих цілей, що допомагають підліткам знайти гармонію із собою та соціумом. Завдяки цьому екзистенційні ідеї сприяють формуванню мрій, які орієнтовані на самореалізацію. Це дозволяє підліткам формувати цінності, які залишатимуться сталими протягом життя. Екзистенційний підхід підкреслює унікальність кожної особистості та її здатність до самостійного вибору [6, с.168].

Теорія мотивації Абрагама Маслоу відіграє важливу роль у формуванні соціальних мрій. Відтак, ієрархія потреб підкреслює, що підлітки починають формувати власні мрії після того, коли задоволені їхні базові фізіологічні та соціальні потреби. На цьому етапі вони переходять до самореалізації, що включає розвиток потенціалу та прагнення до досягнення амбітних цілей. Соціальні мрії стають інструментом реалізації цих прагнень, що дозволяє підліткам відчувати повноту життя. Цей підхід акцентує увагу на важливості створення умов, які забезпечують розвиток творчості та інноваційного

мислення. Маслоу також наголошував на тому, що самореалізація є найвищою формою розвитку особистості, яка дозволяє реалізувати власний потенціал[12, с.251].

Психоаналітичний підхід Еріка Еріксона акцентує увагу на ролі підсвідомих чинників у формуванні соціальних мрій. Еріксон підкреслює важливість вирішення кризи ідентичності, що є центральною для підліткового віку. Соціальні мрії у цьому контексті допомагають підліткам випробувати різні ролі та сформувані чітке уявлення про себе. Це сприяє вирішенню внутрішніх конфліктів і дає можливість інтегрувати особистісний досвід у загальну картину майбутнього. Завдяки цьому підлітки краще адаптуються до вимог соціального середовища. Еріксон також наголошував, що успішне вирішення ідентичності створює основу для подальшого успішного дорослого життя[46].

Гуманістичний підхід Карла Роджерса пропонує ще один погляд на формування соціальних мрій, наголошуючи на важливості позитивного самосприйняття. Підлітки, які відчувають підтримку та прийняття з боку оточення, схильні формувати більш оптимістичні мрії. Вони сприймають свої мрії як досяжні, що стимулює їх до активних дій. Відсутність такої підтримки може призводити до виникнення песимістичних сценаріїв майбутнього. Молоді люди з позитивним самосприйняттям краще долають життєві труднощі, зберігаючи оптимізм. Це дозволяє їм бути більш відкритими до нових можливостей і соціальних викликів [9, с.152].

Теорія розвитку особистості Говарда Гарднера додає до цього процесу контекстуальний вимір. Гарднер наголошував на важливості розвитку множинного інтелекту, який дозволяє підліткам усвідомлювати власні сильні сторони. Це допомагає їм формувати соціальні мрії, які відповідають їхнім здібностям та інтересам. Цей підхід підкреслює роль освіти у стимулюванні творчості та інноваційного мислення у підлітків. Завдяки розвитку множинного інтелекту молодь стає більш впевненою у виборі життєвих

орієнтирів. Гарднер також наголошував на важливості інтеграції різних видів інтелекту для досягнення гармонії між особистими та соціальними цілями.

Підсумовуючи, психологічні теорії пропонують багатовимірний погляд на процес формування соціальних мрій у підлітковому віці. Кожен підхід доповнює інший, дозволяючи глибше зрозуміти механізми цього явища. Вони також створюють підґрунтя для розробки практичних рекомендацій, які можуть бути використані в освіті та психологічному консультуванні. Завдяки синтезу цих теорій можна ефективніше допомагати підліткам у побудові життєвих стратегій. Це підкреслює важливість індивідуального підходу до кожного, враховуючи його унікальні потреби й потенціал. Крім того, ці теорії допомагають формувати інструменти для роботи з молоддю, орієнтуючись на її культурні та соціальні особливості. Важливим є також врахування динамічних змін у сучасному соціальному середовищі.

Важливу роль у становленні соціальних мрій відіграє соціальний контекст, у якому перебуває підліток. Сім'я, школа, масова культура та соціальні мережі виступають основними джерелами інформації та впливу. Наприклад, соціальні мережі формують ідеалізовані образи, які здатні як надихати, так і створювати нереалістичні очікування. Водночас позитивний вплив культурних традицій і сімейних цінностей допомагає підліткам сформувати стабільні та досяжні мрії. У цьому контексті важливо враховувати баланс між зовнішніми впливами та внутрішніми потребами особистості, що визначає успішність формування соціальних мрій. Збереження цього балансу допомагає уникнути впливу деструктивних факторів і сприяє гармонійному розвитку.

Таким чином, соціальні мрії виступають важливим компонентом особистісного розвитку підлітків, допомагаючи їм формувати життєві цілі та стратегії їх досягнення. Вони є джерелом мотивації, яке сприяє розвитку впевненості у власних силах та орієнтації на успішне майбутнє. Урахування впливу соціальних і психологічних чинників дає змогу створювати ефективні умови для підтримки підлітків у процесі формування їхніх мрій. Дослідження

цього феномену має велике значення для психологічної практики, оскільки дозволяє розробляти рекомендації для гармонійного розвитку молоді. Вивчення соціальних мрій уможливорює краще зрозуміти потреби підлітків і підтримувати їх у складному процесі особистісного становлення. Крім того, розуміння цих процесів дозволяє сприяти створенню інноваційних програм розвитку.

1.2. Професійна спрямованість підлітків: сутність, значення та компоненти

Професійна спрямованість є важливим аспектом особистісного розвитку підлітків, оскільки саме у цей період відбувається формування їхніх життєвих орієнтирів та професійних амбіцій. Вона охоплює систему мотивів, інтересів, цінностей і переконань, що визначають вибір майбутньої професійної діяльності. Формування професійної спрямованості починається ще в дитинстві, але найбільш активно цей процес проходить у підлітковому віці. У цей період підлітки починають усвідомлювати свої здібності, аналізувати власні інтереси та оцінювати перспективи майбутнього [8, ст.381]. Цей процес має ключове значення для успішної соціалізації та реалізації особистісного потенціалу. Завдяки цьому формується основа для свідомого вибору кар'єри. Усвідомлення важливості професійного вибору мотивує підлітків розвивати необхідні навички та знання.

Активність підлітка у досягненні професійних цілей, як один із ключових компонентів професійної спрямованості, визначає мотивація, що формується під впливом внутрішніх (інтереси, здібності) та зовнішніх (сімейне довкілля, школа) чинників. Особливо важливим є розвиток внутрішньої мотивації, яка забезпечує стійкий інтерес до обраної сфери діяльності. Крім того, професійна спрямованість включає когнітивний компонент, що охоплює знання про різні професії, їхні особливості та вимоги. Підлітки, які мають більше інформації про можливості реалізації себе у професійній сфері, демонструють більш усвідомлений підхід до

вибору майбутньої кар'єри. Також важливу роль відіграють освітні програми, що сприяють професійному самовизначенню. Усі ці елементи створюють фундамент для впевненого руху до поставлених цілей (таблиця 1.1).

Таблиця 1.1

Основні компоненти професійної спрямованості

№ п/п	Компоненти	Зміст	Приклади
1.	Мотиваційний	Внутрішні та зовнішні стимули, які визначають інтерес до професійної діяльності	Інтерес до науки, бажання допомагати людям
2.	Когнітивний	Знання про професії, їхні вимоги та перспективи	Інформація про медицину, технічні спеціальності, креативні індустрії
3.	Емоційний	Емоційне ставлення до обраної професії та процесу професійного становлення	Відчуття радості від уявлення про майбутню роботу
4.	Поведінковий	Дії, спрямовані на досягнення професійних цілей	Участь у профорієнтаційних заходах, підготовка до вступу у вищі навчальні заклади
5.	Соціальний	Вплив оточення (родини, друзів, учителів) на вибір професійної діяльності	Поради батьків, підтримка викладачів, обмін досвідом із однолітками

Наступний важливий аспект – це емоційний компонент, що характеризується емоційним ставленням до обраної професії. Позитивні емоції, пов'язані з уявленнями про майбутню роботу, стимулюють інтерес і сприяють подоланню труднощів на шляху до досягнення професійних цілей. Зі свого боку, поведінковий компонент охоплює конкретні дії підлітків, спрямовані на реалізацію їхніх професійних планів. Це може бути участь у спеціалізованих гуртках, проходження курсів, практик чи профорієнтаційних заходів, які допомагають краще зрозуміти специфіку обраної сфери діяльності. Важливим є також активне залучення підлітків до практичної діяльності. Подібний підхід забезпечує формування професійної ідентичності [22, с. 67].

Соціальний компонент професійної спрямованості відображає вплив оточення на вибір майбутньої професії. Сімейне довкружжя, друзі та вчителі

можуть постають джерелом підтримки, так і фактором тиску, що впливає на рішення підлітків. Наприклад, напуття батьків у виборі професії значно підвищує впевненість підлітка у власних силах, тоді як тиск або нав'язування певного вибору створюють внутрішній конфлікт. Важливо забезпечити, щоб соціальний вплив був конструктивним та сприяв розвитку особистісного потенціалу молоді. Це також включає взаємодію з професійними наставниками. Гармонійна підтримка сприяє формуванню позитивного ставлення до професійної діяльності.

Професійна спрямованість – це складний і багатогранний цикл, що вимагає врахування численних чинників. Розуміння компонентів цього процесу уможливорює ефективніше підтримувати підлітків у їхньому професійному виборі. Участь у профорієнтаційних програмах, взаємодія з наставниками та отримання реального досвіду у вибраній сфері діяльності є важливими складовими успішного формування професійної спрямованості. Крім того, розвиток саморефлексії та впевненості у власних здібностях допомагає підліткам приймати обґрунтовані рішення щодо свого майбутнього. Професійний розвиток підлітків стає ключовою складовою їхнього гармонійного становлення. Значний акцент слід робити на створенні умов, які дозволяють розкрити індивідуальний потенціал кожного [15, с. 67].

Важливим фактором професійної спрямованості підлітків постає розвиток їхньої здатності до самостійного прийняття рішень. Молоді люди, які мають можливість брати участь у прийнятті власних рішень, демонструють більшу готовність до усвідомленого вибору професійного шляху. Цей процес тісно пов'язаний із розвитком навичок планування та прогнозування, які дозволяють юнацтву краще оцінювати можливості та ризики майбутньої діяльності. Підтримка зі сторони освітнього середовища є ключовим елементом у цьому контексті. Завдяки участі у профорієнтаційних програмах підлітки здобувають практичний досвід, що допомагає їм краще зрозуміти власні можливості. Окрім того, це формує впевненість у своїх силах та орієнтацію на успішне майбутнє.

Іншим важливим аспектом є формування позитивного ставлення до праці як основного компоненту професійної діяльності. Це передбачає усвідомлення молоддю значення роботи для їхньої самореалізації та соціального статусу. Викладачі та батьки можуть сприяти цьому через створення умов для раннього знайомства з різними професійними сферами. Залучення підлітків до проектної роботи чи стажувань дозволяє їм відчутти реальну цінність професійної активності. Підлітки, які позитивно ставляться до праці, більш мотивовані досягати професійних цілей. Такий підхід сприяє розвитку відповідальності, як важливої риси для успішної кар'єри. Важливо також враховувати роль освітніх програм у стимулюванні інтересу до праці [10, с.63].

Окрім того, значну роль у формуванні професійної спрямованості відіграє розвиток комунікативних навичок. Уміння ефективно взаємодіяти з іншими людьми є важливим для успіху в будь-якій професійній діяльності. Комунікативні навички допомагають не лише в професійному становленні, але й у побудові гармонійних міжособистісних стосунків. Таким чином, вони формують основу для розвитку лідерських якостей та здатності до командної роботи. Підлітки, які володіють розвинутими комунікативними навичками, зазвичай демонструють більшу соціальну адаптацію. Цей компонент також сприяє впевненості у власних силах, що підвищує рівень мотивації. Участь у командних проєктах стимулює розвиток цих навичок на практиці.

Додатково, необхідно враховувати індивідуальні інтереси та нахили підлітків. Кожна молода людина має унікальні здібності, які потрібно розвивати, аби досягти успіху. Проведення спеціалізованих тестувань та профорієнтаційних консультацій сприяє більш точному визначенню професійного потенціалу кожного підлітка. Це дозволяє уникнути ситуацій, коли вибір професії базується лише на зовнішніх факторах, таких як тиск з боку батьків чи соціальні стереотипи. Окрім цього, врахування інтересів молоді підвищує рівень їх задоволеності майбутньою професією, що сприяє формуванню більш реалістичних очікувань щодо майбутнього.

Усвідомлений вибір професії дозволяє зменшити ризик професійного вигорання в майбутньому [**Помилка! Невідомий аргумент ключа.**, с.43].

Ще один важливий фактор – соціальна адаптація підлітків до вимог сучасного ринку праці. У швидко змінюваному світі професій важливо навчити молодь гнучкості та здатності пристосовуватись до нових умов. Освітні заклади мають потенціал відігравати ключову роль у цьому, пропонуючи програми, орієнтовані на розвиток навичок критичного мислення та інноваційності. Це створює підґрунтя для успішного професійного становлення в умовах конкуренції. Важливо також заохочувати підлітків до участі у міжнародних проектах для збагачення їхнього світогляду. Підготовка до сучасних викликів ринку праці сприяє формуванню впевненості у власній конкурентоспроможності, що стимулює прагнення до постійного самовдосконалення.

Професійне самовизначення – один із найбільш доленосних виборів у житті людини, оскільки воно передбачає активний пошук свого місця у професійній структурі суспільства. З академічної точки зору, професійне самовизначення розглядається як одночасно тривалий, складний процес і кінцевий результат загального професійного розвитку особистості як суб'єкта майбутньої діяльності. На етапі ранньої юності цей процес завершується формуванням готовності до усвідомлення кар'єрних цілей, що відображає самостійний вибір старшокласником своєї мети, цінностей і моральних норм у майбутній професії.

Висновки до 1 розділу

1. Соціальні мрії є інтеграційним феноменом, що поєднує когнітивні, емоційні та мотиваційні компоненти особистості підлітка. Вони відображають прагнення, цінності та життєві орієнтири, класифікуються за змістом, тривалістю та рівнем досяжності, виконуючи мотиваційну, компенсаторну та ідентифікаційну функції. Професійна спрямованість підлітків охоплює систему взаємопов'язаних компонентів (мотиваційний,

когнітивний, емоційний, поведінковий, соціальний), що формується під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників та визначає активність у досягненні професійних цілей.

2. Психологічні теорії соціального навчання, когнітивного розвитку, екзистенційна теорія, теорія мотивації, психоаналітичний та гуманістичний підходи в сукупності пояснюють складні механізми формування соціальних мрій у підлітковому віці. Ці теорії доповнюють одна одну, розкриваючи різні аспекти процесу: від спостереження за значущими іншими до розвитку абстрактного мислення, від пошуку сенсу життя до самореалізації та вирішення кризи ідентичності. Синтез цих підходів створює теоретичну основу для розуміння динаміки формування життєвих орієнтирів підлітків.

3. Професійна спрямованість підлітків – конструкт, що активно формується і вимагає цілеспрямованої підтримки. Їхній вибір зазвичай не фінальний, а лише вектор розвитку. Завданням дорослих і суспільства є не нав'язати вибір, а створити умови для самопізнання та експерименту, допомагаючи молоді усвідомити зв'язок між власними зусиллями, здобутими навичками та успішною реалізацією у світі, що постійно змінюється. Цей процес характеризується динамічністю та високою залежністю від зовнішніх стимулів та можливостей для експериментів. Успішне самовизначення вимагає свідомої роботи над собою та систематичної допомоги з боку дорослих і освітніх інституцій.

РОЗДІЛ 2. ПСИХОЛОГІЧНІ ФАКТОРИ ТА ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ НА УСВІДОМЛЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ

2.1. Вплив соціального довкілля на формування соціальних мрій підлітків

Підлітковий вік вважається сензитивним періодом для формування ієрархії принципів, проходження морального розвитку та остаточного усвідомлення власної особистості. Провідною характеристикою свідомості на цьому етапі є чітка спрямованість у майбутнє. Така прогностична установка робить молодь особливо сприйнятливою до зовнішніх регуляторних механізмів, що визначають їхні соціальні мрії, як професійні, життєві прагнення та світогляд. Суспільство надає пріоритет певним ідеалам, які має прийняти та засвоїти кожна людина, включно з майбутніми поколіннями. Формування поведінки індивідів та її регулювання відбувається опосередковано, приміром через вплив на інтелект, переконання та ціннісно-смыслову сферу людини. [16, с. 168].

Соціальне довкілля здійснює визначальний вплив на формування соціальних мрій та світогляду підлітків через двокомпонентну систему регуляції: соціальні норми, що забезпечують зовнішній контроль та порядок, та соціальні очікування, що формують внутрішній ідеальний прогноз та цілі. Ефективність соціалізації прямо залежить від ступеня відповідності зовнішніх вимог внутрішньому ідеалу особистості та здатності підлітка конструктивно вирішувати конфлікти, що неминуче виникають у процесі індивідуалізації. Найбільше напруження створюють гендерно-марковані професійні очікування родини та конкуруючі, часто викривлені, очікування з боку цифрового середовища.

Кожна людина має власні унікальні цінності, які формуються під впливом системи, у якій вона живе, а також предметів і явищ, що її оточують. Соціальні цінності створені для задоволення життєвих потреб індивіда, тому

вони частково або повністю відображають його взаємодію із соціальним довкружжям [36].

У кожної людини цінності вибудовуються у певну ієрархію, де їхнє розташування залежить від рівня важливості. Для когось на першому місці знаходиться сім'я та народження дітей, а для інших основною цінністю може бути незалежність.

Цінність скоріше оцінкове поняття, щодопомагає індивіду визначати значущість певних соціальних явищ і процесів, а також оцінювати факти та дії інших людей. Вартості зазвичай розглядаються з двох основних перспектив: як матеріальний об'єкт – це предмет, який можна фізично, екологічно або демографічно відчутити та як соціальне явище – це феномен, що проявляється у вигляді соціально-економічних, соціально-психологічних або педагогічних аспектів. Такі цінності не відчуються фізично, проте їхній вплив на людину є помітним.

Соціальні норми можна тлумачити по-різному залежно від соціальної групи індивіда. Ці норми часто встановлюються суспільством, державою чи певною спільнотою, але вони можуть не узгоджуватися з особистими цінностями, переконаннями чи світоглядом людини. У результаті люди можуть дотримуватися цих норм ефективно, неадекватно або взагалі не дотримуватися [13, с. 24].

Соціальні норми розглядаються як соціальні факти – зовнішні, примусові структури, які є необхідними для підтримки функціонального суспільства. З погляду Е. Дюркгейма, вони постають механізмом, що забезпечує постійний контроль, обмежує та структурує бажання та потреби індивідів. Без такого контролю суспільство може зануритися у дезорганізацію та аномію. Ключовими цінностями в цій системі є самореалізація, автономія, задоволення, користь, щирість, індивідуальність [30, с. 39].

Головна функція соціальної норми полягає у підтриманні соціального порядку, морального консенсусу та інтеграції індивідів. Соціальні очікування

особистості – це потужний соціально-психологічний механізм, що здійснює визначальний вплив на розвиток та становлення суб'єкта та являють собою своєрідну систему сподівань, прогнозів щодо певного перебігу подій, очікуваної реальності чи ідеального варіанту майбутнього. Соціальні норми служать формою регулювання в різних аспектах, таких як економіка, політика, право, мораль, естетика та релігія. Вони встановлюють моделі та стандарти індивідуальної поведінки та сприяють узгодженню інтересів між різними індивідами, групами та суспільством у цілому. По суті, соціальні норми діють як орієнтири щодо того, як люди повинні діяти та взаємодіяти в суспільстві, сприяючи підтримці порядку та соціальної гармонії [11, с.108].

Соціальні норми бувають різних типів, і кожен з них має певний вплив на людину. Якщо говорити про моральні норми, то вони мають значне значення на духовне самопочуття людини. Важливо розуміти особливості впливу моральних норм на внутрішній світ людини. Вони, як правило, формулюються нечітко, і тому, навіть якщо люди погоджуються їх дотримуватися, вони не можуть бути повністю виконані. Ця ситуацію метафоричному значенні схожа з асимптотичною динамікою, коли процес реалізації моральних норм постійно наближається, але ніколи не досягає кінцевої точки, що підкреслює безперервний характер морального розвитку [15, с.160].

Моральна норма забезпечує загальну основу для схвалення або засудження дій, щоб люди в подібних ситуаціях могли поводитися послідовно. Вона не диктує конкретну поведінку, що є завданням інших норм, таких як норми виробництва. Ідея полягає в тому, щоб встановити модель поведінки, яка є загальноновизнаною та прийнятною. Успішне становлення моральних якостей у підлітків – це багатоетапний процес, що залежить від різноманітних факторів. До них належать індивідуальне значення, яке підліток надає цінності, про яку йде мова, їхнє розуміння її фундаментальної природи, їхнє бажання та здатність застосувати це на практиці, а також соціальне та освітнє довкілля, в якому вони навчаються.

Зрештою, набуття моральних цінностей є складним і динамічним процесом, який потребує цілісного підходу до виховання та підтримки [17, с. 48].

Механізм дії соціальних норм проявляється через нормативний тиск, що змушує особу поводитися певним соціально прийнятним чином. Успішна соціалізація призводить до того, що підліток інтерналізує ці правила, вважаючи дотримання соціальних вимог власним автономним вибором. Отже, соціальні норми створюють імперативну частину світогляду підлітка — знання про те, що потрібно робити для відповідності суспільству. Ці вимоги є зовнішніми і часто сприймаються як недискусійні, що вимагає від молоді або конформності, або свідомого протиставлення їм власної субкультури.

Соціальні очікування відіграють критичну роль у конструюванні «Я-ідеального». Вони виступають як посередники між індивідуальним «Я» та соціальним довкрузжжям, трансформуючи самооцінку та рівень домагань особистості під впливом зовнішніх факторів. Ідеал для підлітка є внутрішнім регулятором, що втілює систему його вимог до себе і визначає вектор його розвитку, діяльність і поведінку. Для розуміння цього процесу самовизначення, особливо в контексті сучасних викликів, доцільно застосувати циклічно-вчинковий підхід А. В. Фурмана [34]. У цьому підході самовизначення обґрунтовується як самостійний, усвідомлений, іманентний та вартісно зумовлений вибір людиною свого життєвого шляху й реалізації власних сенсожиттєвих вартостей. Це підкреслює активну, суб'єктну позицію підлітка у формуванні своїх мрій, яка, однак, підпорядкована інтерналізованим цінностям, що транслуються соціальними очікуваннями.

Професійне самовизначення постає центральним завданням підліткового віку. Воно безпосередньо залежить від ціннісних орієнтацій, які, у свою чергу, сформовані під впливом соціального довкілля. Суспільство невпинно транслює стійкі соціальні очікування, саме тому підвищення кар'єрних прагнень молодих людей стимулює кращі досягнення в

навчанні. Це очікування стає імперативом, який спонукає підлітка обирати цілі та засоби своєї діяльності.

Більшість молодих людей вже мають високі кар'єрні амбіції, що підтверджує ефективну інтерналізацію соціальних очікувань щодо досягнень. Однак ключова проблема криється у реалізації цих мрій. Неуспішність або невдачі є результатом не низьких прагнень, а значного розриву між цими амбіціями та необхідними знаннями, навичками і рисами для їх досягнення. Коли соціальні очікування фокусуються виключно на максимальному результаті досягнення безумовного успіху, але не підкріплюються адекватними соціальними нормами щодо самоорганізації та наполегливої праці, то вони стають дисфункціональними. Замість мотивування формуються нереалістичні мрії, що веде до фрустрації та конфліктних переживань.

Суспільство, держава чи нація, як правило, встановлює набір соціальних норм, які диктують, як індивіди повинні поводитися на основі їхніх цінностей і ціннісних орієнтацій. Ці стандарти являють собою один із способів впливу суспільства на формування і розвиток особистості, оскільки служать засобом регуляції її поведінки. По суті, ця система норм діє як канал, через який суспільство може здійснювати свій вплив на окремих людей і гарантувати, що їхні дії відповідають загальним цінностям і цілям групи в цілому. Дотримуючись цих правил, індивіди можуть продемонструвати свою відданість колективній ідентичності та зробити внесок у підтримку соціальної гармонії та стабільності.

На думку М. Рокіча, у суспільстві спостерігається тенденція до превалювання інструментальних цінностей над термінальними [24]. Іншими словами, люди більше стурбовані досягненням своїх цілей за допомогою практичних і ефективних засобів, а не зосереджуються на кінцевому результаті чи кінцевій меті своїх дій. Важливо зазначити, що інструментальні цінності за своєю суттю не є негативними чи неетичними. Насправді вони можуть бути корисними для досягнення важливих цілей і завдань. Однак

коли вони стають єдиним центром дій людини, вони можуть призвести до відсутності сенсу та мети в житті. Хоча інструментальні цінності та кінцеві цінності не обов'язково є взаємовиключними, важливо знайти баланс між ними. Віддаючи пріоритет практичності та кінцевим цілям, люди можуть вести більш насичене та змістовне життя.

Дослідження показують значне зростання зацікавленості до релігії серед молоді. Це можна пояснити появою різноманітних культур і поширенням релігійних громад [42, с. 19]. Створення систем цінностей у підлітків значною мірою залежить від суспільних змін і впливає на те, як вони навчаються та зростають. У підлітковому віці спостерігається загострене почуття самосвідомості та самоаналізу, що спричинює формування стійких рис особистості та світогляду. Цей період також позначений більшою зосередженістю на самопізнанні, оцінці своїх навичок і потенціалу та виборі кар'єрного шляху.

Підлітки часто відчують сильне почуття індивідуальності та незалежності та бути більш схильними приймати рішення на основі того, що їм особисто здається правильним, а не підкорятися зовнішньому тиску. Інший важливий аспект ціннісної свідомості – схильність до пріоритетності цінностей, пов'язаних з особистими стосунками та соціальними зв'язками [26]. Ціннісно-сміслова сфера юнаків та дівчат характеризується високою значущістю афіліативних потреб, вираженою у пріоритетності дружніх, сімейних та романтичних взаємин, що призводить до релятивізації та зниження актуальності інструментальних цінностей, пов'язаних із навчально-професійною реалізацією.

2.2. Сімейні цінності та стиль виховання як чинники професійної спрямованості

Сім'я – це первинний інститут соціалізації, де підліток засвоює моделі поведінки, ставлення до праці та успіху, а також розвиває або, навпаки, втрачає здатність до самостійного життєвого вибору [32, с. 76]. Розуміння

впливу батьківського чинника критично важливе для профілактики професійних розчарувань молоді. Саме в родинному колі закладаються уявлення про прийнятність, престижність і досяжність фахів. Професійні соціальні очікування транслуються не лише через прямі настанови, але й через приховані механізми, такі як інтонація, оцінка, звичні жарти або мовчазне схвалення. Ці непрямі форми впливу створюють приховану ієрархію соціальних мрій, які підліток інтерналізує як власні прагнення.

Кожна людина має власні унікальні цінності, які формуються під впливом системи, у якій вона живе, а також предметів і явищ, що її оточують. Соціальні цінності створені для задоволення життєвих потреб індивіда, тому вони частково або повністю відображають його взаємодію із соціальним середовищем [40].

У кожної людини цінності вибудовуються у певну ієрархію, де їхнє розташування залежить від рівня важливості. Для когось на першому місці знаходиться сім'я та народження дітей, а для інших основною цінністю може бути незалежність.

Цінності починають формуватися ще в дитинстві, спершу в межах сім'ї. Згодом вони розвиваються через взаємодію з оточенням: однолітками, колегами на роботі чи побратимами/посестрами по службі. Упродовж життя цінності можуть змінюватися, що є природним процесом, особливо на ранніх етапах становлення особистості [19, с. 56].

У науковій літературі виділяють кілька типових стилів сімейного виховання за критеріями вимогливості та емоційної підтримки. Зокрема, Д. Баумрінд виділяє авторитетний, авторитарний та ліберальний, до них згодом Маккобі та Мартін додали індіферентний стиль.

Авторитарний (диктаторський) стиль характеризується суворими правилами та контролем із боку батьків і низькою увагою до інтересів дитини. Низка досліджень показує, що підлітки в таких сім'ях виростають слухняними, але менш щасливими та впевненими у собі: вони мають нижчу самооцінку і соціальну компетентність.

Навпаки, демократичний (авторитетний) стиль поєднує чітке встановлення правил із щирим діалогом і підтримкою. Батьки, які його обирають, пояснюють підлітку мотиви своїх вимог і водночас прислухаються до його поглядів, заохочуючи обговорення, що створює оптимальне середовище для розвитку відповідальності та ініціативності у дитини. Дотримання авторитетного стилю корелює з розвиненими навичками самостійного планування кар'єри і високою задоволеністю професійним вибором.

Ліберальний (поблажливий, дозвільний) стиль протилежний авторитарному за рівнем вимог: батьки мало обмежують дитину, надаючи їй занадто багато свободи. Хоч це виглядає заохочувальним до самостійності, експерти вказують на суттєві недоліки такого підходу. Діти, виховані у дозвільному стилі, часто-густо досягають бажаного без зусиль, іноді навіть маніпулюючи батьками. За такого підходу у молодих людей не фіксуються навички самоконтролю і самодисципліни. Таким чином, надмірна свобода в сім'ї без відповідних настанов створює для підлітка хаотичне середовище. За такої ситуації підліток із високою потребою у схваленні батьків має більше шансів припинити активний пошук власного професійного шляху.

Індиферентний (байдужий, занедбаний) стиль виховання характеризується ігноруванням дитиною з боку батьків – фактично обмеженим контактом і відсутністю емоційної підтримки. Дослідження показують, що діти з такими сімей часто відчують невпевненість і тривожність щодо людей узагалі, оскільки звикли покладатися лише на себе.

Стиль виховання безпосередньо впливає на становлення Я-концепції – цілісної системи уявлень людини про себе, яка визначає її поведінку, самооцінку та здатність до самостійного вибору. Формування зрілої та адекватної Я-концепції є основою професійної самореалізації підлітка. Якщо дитина не усвідомлює власні інтереси, цінності та здібності, вона схильна спиратися на зовнішні авторитети, зокрема на думку батьків. Це призводить

до ситуації, коли вибір професії стає детермінованим сім'єю, а не внутрішніми потребами самої особистості.

Для професійної спрямованості ключовим є формування локусу контролю — відчуття, де знаходиться причина успіху чи невдачі: всередині мене чи поза мною. У класичному розумінні Дж. Роттера локус контролю поділяється на внутрішній (інтернальний) та зовнішній (екстернальний). Підлітки з внутрішнім локусом контролю переконані, що їхні досягнення є результатом їхніх власних зусиль, наполегливості та здібностей, тоді як для підлітків із зовнішнім локусом контролю характерне приписування успіхів або невдач зовнішнім факторам – випадку, обставинам, іншим людям. У віці, коли формується система цінностей, життєві орієнтації та уявлення про майбутню професію, локус контролю виступає ключовим регулятором поведінки – визначає активність тінейджера в ситуації вибору, здатність брати відповідальність за наслідки своїх рішень та наполегливо реалізовувати власні цілі.

У реальному житті більшість сімей використовують змішаний стиль, поєднуючи демократію у побутових питаннях із диктатом у питаннях кар'єри. Ця суперечність не дає підлітку зрозуміти його зону відповідальності, що призводить до внутрішнього конфлікту. Кінцевим і найбільш руйнівним наслідком цього є страх прийняття рішень та прокрастинація щодо вибору майбутнього. Замість активного пошуку свого покликання підліток обирає шлях найменшого опору або вступає туди, куди наказали батьки, лише б уникнути конфлікту. Тому ідеальним фундаментом для успішного професійного самовизначення є авторитетний (демократичний) стиль, що поєднує високу вимогливість із безумовною підтримкою та повагою до особистості дитини.

Батьківський вплив при формуванні професійної ідентичності може бути як конструктивним — надаючи підтримку, ресурси та моделюючи здорові стратегії — так і деструктивним, коли батьки використовують процес вибору професії для трансляції власних нереалізованих амбіцій або існуючих

страхів. У другому випадку позитивна функція батьківства замінюється на механізм програмування, що має довготривалі негативні наслідки для психологічного благополуччя дитини. Концептуально професійний сценарій визначається як несвідомий, зобов'язуючий план професійного життя. Цей план формується у ранньому дитинстві під впливом батьківських інтроєктів і суттєво обмежує можливість підлітка здійснити автентичний, незалежний вибір. Термін «професійний сценарій» походить із транзакційного аналізу Еріка Берна, де життєвий сценарій є внутрішньою сюжетною лінією — ментальним проектом, який формує дорослі думки, емоції та поведінку, впливаючи на кар'єру та стосунки [2]. Деструктивна сутність полягає в тому, що підліток, потрапляючи під вплив, не обирає свою професійну роль, а фактично відбуває її, що блокує справжнє задоволення і внутрішню мотивацію. Цей несвідомий план часто приймається дитиною як стратегія виживання, аби забезпечити любов та визнання.

Психологічна автономія, необхідна для здійснення автентичного вибору, блокується батьківським контролем. Оскільки дитина не має досвіду самостійного прийняття рішень, її Его-стан «Дорослий» залишається нерозвиненим. Таким чином, у критичний момент професійного самовизначення, підліток не здатен незалежно прорахувати і проаналізувати результати та об'єктивно оцінити вимоги фаху, а автоматично підкоряється внутрішньому критикуючому «Батькові», який транслює сценарні вимоги. Надмірний тиск, таким чином, є механізмом блокування психологічної незалежності, що унеможлиблює формування зрілої, автентичної кар'єрної ідентичності.

Один із найбільш деструктивних механізмів психологічного тиску — це трансляція «боргу», коли батьки використовують свої інвестиції (фінансові, часові, емоційні) як важіль. Підліток, що піддається цьому тиску, не обирає власний шлях; він лише програє професійну роль, оскільки його власні бажання автоматично підпорядковуються чужим вимогам.

Для досягнення автентичного вибору критично важливе відновлення функцій Его-стану «Дорослий», за якого підліток має навчитися свідомо визначати власні вимоги: скласти список професій, які подобаються та цікавлять особисто його, а потім визначити значущість кожної вимоги. Це допоможе змістити фокус із зовнішнього тиску на внутрішні потреби, сприятиме відновленню психологічної автономії підлітка.

2.3. Взаємодія з однолітками та шкільним довкружжям у формуванні соціальних мрій

Етап підліткового віку – вирішальний період у соціальному розвитку та соціалізації, при якому важливо розуміти структурно-змістовні характеристики, тенденції, фактори та умови, що формують процес соціалізації підлітків, а також формування їх соціальної позиції та самовизначення. У старшому шкільному віці виникає унікальна молодіжна субкультура, що формується в основі процесів культурних змін і розвитку нових принципів і нормативних ідеалів.

Особистісні орієнтири підлітка набуваються в процесі соціалізації, оскільки соціальна інформація проникає в його індивідуальний психологічний світ. Саме тому для батьків, вчителів та інших опікунів важливо створити позитивне соціальне середовище, яке сприятиме розвитку здорових цінностей у молоді.

У старшокласників формується система принципів, яка суттєво впливає на їх поведінку. Ціннісні орієнтації в підлітковому віці доволі динамічні і залежать від позитивної підтримки в рамках навчальної діяльності. Ціннісно-сміслова сфера стає ієрархічно організованою в цьому віці і визначає пріоритети, довгострокові цілі, життєву стратегію і сенс підлітка [28]. Хоча ця система ще не стабільна і гнучка, вона вже повністю визначає поведінку підлітка, а тому аналіз її особливостей надзвичайно актуальний.

Іншим важливим аспектом ціннісної свідомості підлітків є схильність до пріоритетності цінностей, пов'язаних з особистими стосунками та соціальними зв'язками [26]. Молодь схильна надавати високу цінність

дружбі, сімейним стосункам і романтичним взаєминам і віддавати їм пріоритет над іншими міркуваннями, такими як успіх у навчанні чи кар'єрі.

У сучасному світі розвиток цінностей і переконань підростаючого покоління визначається поточною трансформацією суспільства. Ця зміна впливає не лише на економічну систему, але й має значний вплив на духовні та міжособистісні аспекти суспільства. Як наслідок, формування цінностей серед молоді тісно пов'язане зі зміною культурних і суспільних норм [47, с. 678-691].

Професійна орієнтація підлітків через призму шкільного середовища та взаємодії з однолітками набуває емоційно-поведінкового виміру, а не лише інформаційного. Дослідження підкреслюють важливість різних факторів, таких як виховання, усталені соціальні установки та переконання. У такому випадку, інтерналізацію розглядаємо, як процес трансформації соціальних ідей у специфічний досвід, який спонукає людей брати участь у позитивній поведінці, утримуючись від негативної. Зрештою це передбачає не тільки засвоєння соціальних норм, але й становлення цих ідей як домінуючих регуляторів людського життя. Відтак, вони вважаються інтерналізованими, коли індивіди повністю їх засвоїли [16, с.357]. Іншими словами, формування ціннісних орієнтацій – це процес, який передбачає переведення об'єктивних цінностей у суб'єктивні, що мають особистісне значення для індивідів.

Коли підліток висловлює свою нереалістичну чи нетрадиційну професійну мрію (наприклад, стати ігровим стрімером чи професійним е-спортсменом), емоційна реакція вчителя чи профконсультанта стає вирішальною. Якщо дорослий реагує зневажливо, скептично чи із засудженням – це не тільки відкидає ідею, але й підриває довіру та бажання підлітка ділитися своїми прагненнями. Натомість, позитивне, зацікавлене ставлення створює атмосферу прийняття, заохочуючи глибше дослідження.

Коли однолітки в групі обговорюють кар'єрні шляхи, їхні емоції — захоплення, сумніви чи критика формують соціальний емоційний фон навколо різноманітних спеціальностей. Підліток швидше прийме ту професійну

ідею, яка викликає позитивну емоційну реакцію та схвалення у його референтної групи, навіть якщо вона не відповідає його внутрішнім прагненням. Група ровесників слугує своєрідним «дзеркалом», у якому підліток тестує свої кар'єрні ідеї та отримує першу соціальну оцінку. Саме через обговорення та порівняння успіхів і планів із друзями виникає розуміння, які професії вважаються престижними, крутими чи цікавими у їхньому соціальному колі.

Шкільне середовище, включаючи вчителів та адміністрацію, моделює норми поведінки та ставлення до праці, заохочуючи або ігноруючи певні прагнення. Спільні проекти, гуртки та шкільні заходи надають можливість вперше приміряти на себе соціальні ролі, пов'язані з майбутніми професіями та оцінити власні лідерські, командні чи творчі здібності. Ці колективні переживання та емоційні реакції однолітків на амбіції чи досягнення значно впливають на формування особистої професійної ідентичності. Таким чином, соціальні мрії про майбутню роботу часто не суто індивідуальні, а колективно створені й схвалені в динаміці шкільного життя. Освітня система орієнтована на підлітків як одну з основних цільових аудиторій. У підлітковому віці спостерігається підвищене захоплення як собою, так і іншими. Психологи помітили, що для підлітків сприйняття оточуючих служить орієнтиром для розуміння власної особистості та визначення того, що є правдою. У зв'язку з цим важливо розширювати коло спілкування підлітків, знайомлячи їх із ширшим загальним особистостей, які можуть стати прикладом для наслідування та підсвітити цінності їхнього життя.

Саме на ціннісній стадії виникає найбільша напруга між індивідуальними схильностями та зовнішнім соціальним середовищем. Наприклад, внутрішнє прагнення допомагати людям може наштовхнутися на домінуюче прагнення суспільства до високого заробітку та престижу. У цьому контексті спостерігається зростання загальної тенденції престижу освіти, де найбільш бажаними та соціально схвалюваними спеціальностями

часто вважаються фінансові та юридичні. Це є прямим проявом колективної соціальної мрії про успіх та високий статус.

Процес вибору професії сучасними старшокласниками ускладнений безпрецедентними зовнішніми та психологічними факторами. До ключових викликів належать швидкість змін на ринку праці, постійне інформаційне перевантаження, а також значний психологічний тиск. Цей тиск виявляється у формі страху зробити помилковий вибір, тривоги через невизначеність майбутнього та завищених очікувань з боку суспільства та родини.

Роль шкільного середовища полягає у тому, щоб навчити молодь не боятися змін, перетворюючи страх перед невизначеністю на готовність до адаптації через розвиток навичок самоорганізації та самокорекції. Особливе значення має зміщення фокусу на ринку праці – роботодавці все частіше цінують не технічні знання, а універсальні компетенції (softskills). Важливою вимогою до сучасного фахівця постає здатність до саморозвитку, цілеспрямованість, стресостійкість та вміння постійно вчитися та перекваліфіковуватися.

Для системного розуміння механізмів формування соціальних мрій та професійного вибору використовується соціально-когнітивна теорія кар'єри (SCCT). Вона пропонує систематичне пояснення розвитку кар'єри, інтегруючи психологічні (інтереси, здібності), соціальні (соціально-економічний статус) та економічні фактори (можливості працевлаштування). Теорія охоплює три взаємопов'язані аспекти: розвиток кар'єрних інтересів, способи прийняття рішень щодо професійного вибору та механізми досягнення успіху у вибраній діяльності. SCCT оперує трьома основними змінними, що взаємодіють між собою: сприйняття самоефективності (Self-efficacy), очікування результату (Outcome Expectations) та загальні життєві цілі[21].

На відміну від традиційних теорій, SCCT не ігнорує соціальне середовище. Вона постулює, що індивіди є продуктами свого оточення, а оточення, у свою чергу – продукт їхніх взаємодій. Ця бідирекційна взаємодія

елементів контексту робить теорію адаптивною до сучасної динамічної ери кар'єрного розвитку, оскільки цілі та інтереси визнаються динамічними і такими, що змінюються з часом.

Соціальне оточення, включно зі шкільним середовищем та взаємодією з однолітками, постає потужним джерелом досвіду, що безпосередньо формує самоефективність. Якщо освітнє середовище орієнтоване на співробітництво, співтворчість та підтримку, воно підсилює самоефективність учнів, надаючи їм психологічну стійкість та впевненість для постановки амбітних соціальних цілей. Однак, якщо соціальний досвід є негативним (наприклад, через часте порівняння з більш успішними однолітками або низьку оцінку здібностей), це може знизити сприйняття власних можливостей. У динамічному ринковому середовищі неадекватні очікування призводять до зниження мотивації, коли молода людина стикається з реальністю складної адаптації.

Соціальні мрії, особливо ті, що формуються під впливом престижу однолітків, можуть створити протиріччя між високою мотивацією вибору та реальною можливістю оволодіти бажаною професією. Це когнітивний дисонанс, коли зовнішній тиск змушує прагнути до професії, вимоги якої не відповідають індивідуальним здібностям, або коли недостатнє інформування призводить до нереалістичних очікувань результату.

Процес виховання підлітка покликаний реалізувати його індивідуальні бажання та амбіції, а також сприяти його особистому зростанню та розвитку. Це служить засобом самопізнання та реалізації [43]. Концепція особистісного розвитку охоплює різні аспекти, такі як бажання вчитися, сприймати новий досвід і розвивати почуття самовдосконалення. Це також передбачає визнання можливості відчувати застій і віру в свою здатність розвиватися, здобувати нові навички та знання. Зрештою особистісний розвиток призводить до зменшення апатії до життя. [44, с. 1069].

Вивчаючи цінності підліткової демографії, життєво важливо враховувати їхні інтелектуальні та мистецькі здібності, які, на жаль, останнім

часом зазнали значного зниження. Цей спад можна пояснити погіршенням фізичного та психічного благополуччя цього молодого покоління. Зростання соціальної та майнової нерівності спричиняє ескалацію освітньої нерівності, що призводить до скорочення можливостей молодих людей розвивати свої інтелектуальні здібності. Це, у свою чергу, сприяє значному «витоку мізків», оскільки талановиті люди шукають кращих перспектив за кордоном, створюючи значний ризик для суспільства. Зрештою, ці фактори посилюють процес інтелектуального зубожіння, що триває [4].

Потреби молоді в культурі та способі життя формуються суспільством, яке понад усе цінує матеріальне багатство та процвітання. Електронні засоби масової інформації мають значний вплив на духовно-культурні цінності сучасної молоді, займаючи значну частину її вільного часу. Приблизно для однієї третини молодих людей перегляд телевізійних програм і перегляд соціальних мереж є основним видом дозвілля. Дослідники помітили, що реклама товарів часто має універсальну привабливість для багатьох молодих людей, що призводить до зосередження на матеріальних благах і бажання бути частиною світу престижу та краси. Цей наголос на моді, споживацтві та матеріалізмі став домінуючим аспектом молодіжної культури, формуючи їхні погляди та переконання.

Оцінка та значення класичної культури в наш час зменшується. Зростає тенденція до дегуманізації та розмивання соціальних і культурних норм. Це можна спостерігати через зростаюче захоплення молодих людей насильницькими та сексуальними темами в різних формах медіа, таких як фільми, телевізійні шоу, вистави, музика, література та мистецтво. Невеликий відсоток підлітків займається спортом, відвідує студії та гуртки або займається самоосвітою, тоді як більшість проводить вільний час з друзями або за допомогою техніки. Це призвело до відсутності доступу до важливих культурних, мистецьких і наукових розробок, і традиційна народна культура часто ігнорується молодими людьми як застаріла [7].

У підлітковому віці розуміння очікуваної поведінки в домінуючих соціальних групах допомагає встановити свої особисті кордони та ідентифікувати себе з більшою масовою культурою. Це часто проявляється в розважальних заходах, які задовольняють духовні потреби.

Основна концепція самоідентифікації передбачає повне розуміння себе при визначенні меж своєї культурної ідентичності. Як правило, цей процес включає повну або часткову ідентифікацію з певною культурою (наприклад, масовою, класичною чи конфесійною) або відмову від усталених культурних норм, що проявляється у створенні субкультур. У підлітків культурна ідентифікація має тенденцію бути тимчасовою та перехідною, оскільки їхня ідентичність не базується лише на їхньому безпосередньому оточенні, а натомість шукає нових форм через еволюцію сприйняття.

Висновки до 2 розділу

Соціальне довкілля відіграє ключову роль у формуванні соціальних мрій підлітків через систему соціальних норм, цінностей та зразків поведінки. Суспільство встановлює нормативні очікування, які, інтерналізуючись, впливають на світосприйняття підлітків та їхні уявлення про майбутнє. Сімейні цінності та стиль виховання безпосередньо визначають професійну спрямованість, формуючи в підлітків термінальні та інструментальні цінності, що впливають на їхні життєві пріоритети й вибір професійного шляху. Негативний вплив батьків у формі нав'язування чи гіперопіки може спричинити втрату підлітком власного «Я» у професії та призвести до життєвих розчарувань. Натомість, авторитетний (демократичний) стиль виховання створює необхідні умови для розвитку самостійності, внутрішнього контролю та відповідальності, що є ключовими для успішного та усвідомленого професійного самовизначення у сучасному світі.

Молодіжна субкультура стає джерелом нових ціннісних орієнтацій, а освітній процес стимулює розвиток критичного мислення та рефлексії.

Формування цінностей відбувається поетапно: від виявлення потреб до створення установок, від інтерналізації соціальних ідей до становлення їх як внутрішніх регуляторів поведінки. У підлітків спостерігається тенденція до пріоритетності особистих цінностей над суспільними нормами, що є характерною особливістю цього вікового періоду.

Взаємодія з однолітками та шкільним середовищем у формуванні соціальних мрій при виборі майбутньої професії являє собою складну соціальну архітектуру, де мікросоціальний тиск однолітків і інституційна підтримка школи взаємодіють бідирекційно, впливаючи на ключові когнітивні конструкти юнацтва.

РОЗДІЛ 3. ЕМПІРИЧНЕ ВИВЧЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ МРІЙ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ПІДЛІТКІВ

3.1. Методи дослідження соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків

Професійне самовизначення розглядається як важливий і обов'язковий етап інтегрального професійного розвитку особистості. Вартопорозуміти, що це не про разовий акт вибору професії, а багатостадійний, безперервний процес, який триває впродовж усього життя людини. У старшому підлітковому віці, який охоплює учнів 8–11 класів, він виходить на етап формування стійких професійних намірів і вибору профілю навчання.

Вивчення професійного самовизначення вимагає використання стратегії змішаних методів, оскільки цей конструкт є багатовимірним і охоплює як свідомі інтереси, так і неусвідомлювані мотиви, страхи та витіснені переживання. Дослідження соціальних мрій і професійної спрямованості підлітків здійснювалося в кілька етапів, що відповідали сучасним науковим вимогам і потребам досліджуваної проблеми.

Соціальні мрії, як внутрішні конструкти, операціоналізуються через три взаємодоповнюючі аспекти: образ майбутнього, виявлений за допомогою методики незавершених речень (наскільки він широкий, реалістичний та соціально орієнтований); професійні уподобання, виміряні адаптацією

методики Дж. Голланда (свідомий вибір середовища, що відповідає професійним інтересам); та емоційна ідентичність (прояв емоційного ставлення до власного життєвого шляху), що встановлена тестом О. Василенка.

Дані збиралися у формі індивідуальних інтерв'ю, заповнення анкет і групових обговорень. Основна увага приділялася аналізу того, як соціальні мрії співвідносяться із соціальними умовами, у яких перебувають підлітки.

Перший етап проводився у січні-квітні 2025 року та передбачав теоретико-аналітичне опрацювання наукових джерел і дослідницьких практик, що стосувалися соціальних мрій і професійної спрямованості. Основна увага приділялася вивченню сучасних досліджень, що висвітлюють взаємозв'язок між кризою ідентичності, соціальними впливами та професійними інтересами підлітків. У цей період визначалися основні теоретичні концепції, які лягли в основу подальшого дослідження. Також проводився аналіз актуальних методик, щоб адаптувати їх для емпіричної частини.

Другий етап тривав із травня 2025 по серпень 2025 року. Основним завданням цього періоду було формування вибірки, яка складалася з 60 підлітків віком від 13 до 16 років, які навчалися у загальноосвітніх середніх навчальних закладах. Проводилася підготовка до емпіричного дослідження та адаптація методик для діагностики соціальних мрій і професійної спрямованості. Серед основних інструментів були запропоновані:

- методика незавершених речень (адаптація для підліткового віку), що дає змогу виявити глибинні уявлення підлітків про бажане майбутнє;
- методика оцінки професійних інтересів Дж. Голланда для визначення професійних інтересів та орієнтацій – адаптована для українського контексту та сучасних умов;
- шкала академічної мотивації AMS (Academic Motivation Scale), розроблена за основою самодетермінаційної теорії Р. Райана і Е. Десі,

адаптована до дослідження підлітків для оцінки рівня мотивації та прагнення до успіху;

– соціометрія Дж. Морено для аналізу міжособистісної взаємодії в групах підлітків. Крім того, проводилися попередні бесіди з підлітками для уточнення їхніх інтересів та очікувань.

Третій етап відбувався у вересні 2025 року, як основний етап констатувального експерименту, що охоплював проведення опитувань, індивідуальних і групових спостережень, а також тестування.

Завершальний етап був спрямований на обробку та аналіз зібраних даних. Використовувалися сучасні статистичні методи, зокрема кореляційний аналіз для виявлення зв'язків між змінними, факторний аналіз для визначення основних детермінант соціальних мрій та професійної спрямованості, а також t-критерій Стьюдента для порівняння показників у різних групах. Крім того, на цьому етапі були розроблені рекомендації для педагогів, психологів та батьків щодо розвитку професійної спрямованості й підтримки соціальних мрій підлітків.

Застосовані методики були адаптовані для українського контексту та враховували сучасні реалії підліткового середовища. Дослідження було організовано та проводилось із врахуванням етичних стандартів психологічного тестування. Особлива увага приділялася добровільній участі підлітків, конфіденційності зібраної інформації та створенню комфортних умов для всіх учасників. Результати дослідження уможливили краще зрозуміти специфіку формування соціальних мрій у сучасних підлітків, їхні професійні орієнтири, а також розробити ефективні стратегії психологічної підтримки.

3.2. Порівняльний аналіз статистичних показників соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків і рекомендації щодо їх розвитку

Формування соціальних мрій і професійної спрямованості підлітків є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу. Для успішного

розвитку цих аспектів слід враховувати психологічні, соціальні та освітні чинники, що впливають на вибір життєвих орієнтирів та професійних цілей молоді.

Методика незавершених речень дозволяє дослідити образ майбутнього, емоційне ставлення до себе та очікування від життя. Виявлено чотири основні типи соціальних мрій, що описані в таблиці 3.1.

Таблиця 3.1

Розподіл типів соціальних мрій серед підлітків

№ п/п	Типи мрій	Кількість учнів	% від вибірки	Кореляція з проф. спрямованістю (r)
1.	Особистісно-сімейні	14	23,3%	0,21
2.	Професійно-освітні	18	30,0%	0,72
3.	Соціально-громадянські	10	16,7%	0,48
4.	Матеріально-споживацькі	9	15,0%	0,33
5.	Альтруїстичні, духовні	9	15,0%	0,56

Високий коефіцієнт кореляції ($r = 0,72$, $p < 0,01$) між професійно-освітніми мріями та професійною спрямованістю вказує на те, що підлітки з чіткими професійними орієнтирами мають більш конкретизовані соціальні мрії.

Адаптований для українського контексту опитувальник професійної спрямованості постає ключовим інструментом для визначення професійних інтересів, нахилів та приналежності до одного з шести професійних типів (RIASEC), дані дослідження зафіксовано у таблиці 3.2. Визначення конгруентності (відповідності між типом особистості та професійним середовищем) є центральним для оцінки професійної спрямованості.

Таблиця 3.2

Розподіл професійних типів за методикою Дж. Голланда

№ п/п	Типи особистості (RIASEC)	Кількість учнів	% від вибірки	Кореляція із соціальними мріями (r)
-------	---------------------------	-----------------	---------------	-------------------------------------

1.	Реалістичний	8	13,3%	0,26
2.	Дослідницький	12	20,0%	0,61
3.	Артистичний	10	16,7%	0,55
4.	Соціальний	16	26,7%	0,74
5.	Підприємницький	8	13,3%	0,68
6.	Конвенційний	6	10,0%	0,31

Переважаючий соціальний тип свідчить про орієнтацію на взаємодію з людьми, допомогу та соціальну активність.

Шкала академічної мотивації (AMS) дозволила оцінити рівень внутрішньої, зовнішньої мотивації та амотивації серед підлітків. Дані наведено у таблиці 3.3.

Таблиця 3.3

Середні показники академічної мотивації підлітків

№ п/п	Тип мотивації	Середній бал	Стандартне відхилення	Інтерпретація
1.	Внутрішня мотивація	5,9	0,7	Прагнення до пізнання та розвитку
2.	Зовнішня мотивація	4,8	0,9	Орієнтація на схвалення
3.	Амотивованість	2,3	0,6	Низька мотивація до навчання

Високий рівень внутрішньої мотивації корелює з реалістичними соціальними мріями та чіткою професійною орієнтацією.

Соціометрія Дж. Морено дозволила виявити соціальну структуру групи та статус кожного учасника серед однолітків, результати дослідження якої наведено у таблиці 3.4.

Таблиця 3.4

Соціометричний статус учасників

№ п/п	Статус у групі	Кількість учнів	% від вибірки	Кореляція з рівнем мотивації (r)
1.	Лідери	10	16,7%	0,67
2.	Популярні	18	30,0%	0,52
3.	Прийняті	20	33,3%	0,38

4.	Ізольовані	12	20,0%	-0,59
----	------------	----	-------	-------

Результати соціометрії свідчать, що соціальна активність позитивно впливає на реалістичність соціальних мрій та вибір професії.

Опитувальник О. Василенка, спрямований на діагностику емоційної ідентичності та ставлення до власного життєвого шляху, виявив високу інтенсивність переживання криз у підлітковій групі. Середній рівень кризових проявів спостерігається у переважній більшості респондентів, що свідчить про нестабільність у професійних та соціальних орієнтирах, що наведено на рис.3.1.

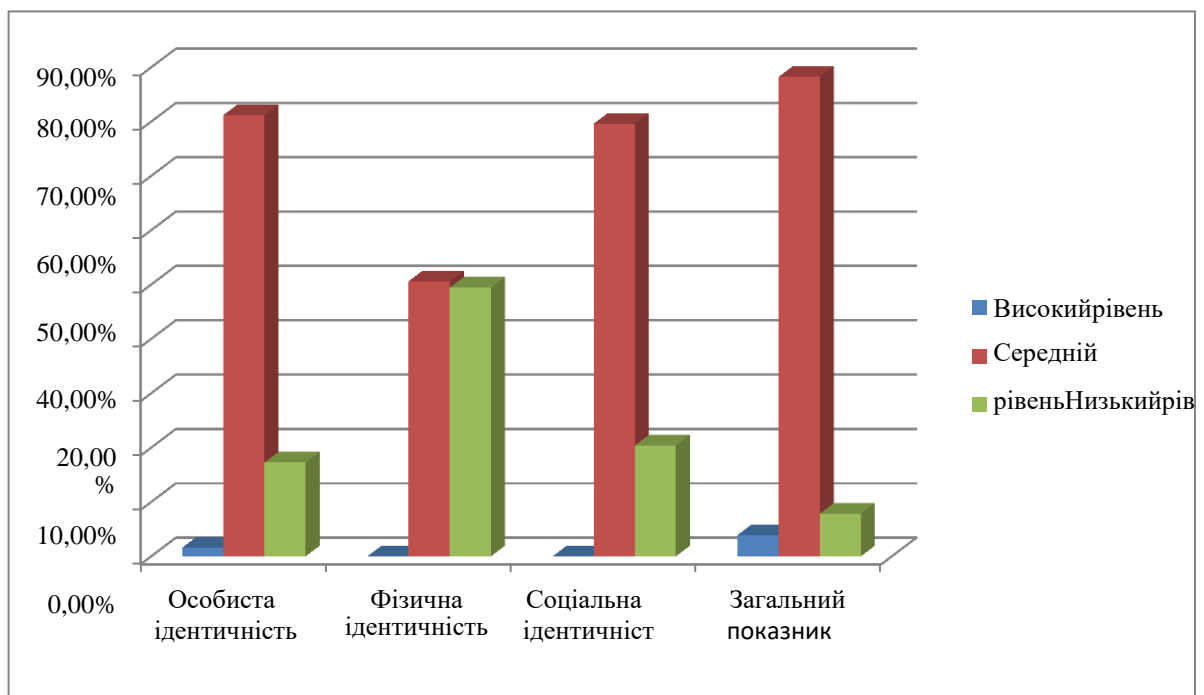

Рис. 3.1. Частота та інтенсивність переживання різних видів криз ідентичності, у %

Дані демонструють переважання середнього рівня частоти криз ідентичності, а саме 88,24% респондентів відчувають її прояви за загальним показником. Це вказує на те, що підлітки стикаються з кризовими проявами у певних ситуаціях і їхнє ставлення до криз є сумішшю позитивних і негативних емоцій. Водночас, лише 7,84% підлітків демонструють низький рівень інтенсивності переживання криз ідентичності, задоволені соціальними

взаємодіями, мають високий рівень самоконтролю та оптимістичний погляд на життя.

Для перевірки зв'язків між основними змінними використано коефіцієнт кореляції Пірсона засвідчив (таблиця 3.5), що соціальні мрії безпосередньо пов'язані з рівнем академічної мотивації та професійними інтересами підлітків.

Таблиця 3.5

Узагальнена кореляційна матриця взаємозв'язків

№ п/п	Показники	Соціальні мрії	Професійна спрямованість	Академічна мотивація	Соціометричний статус
1.	Соціальні мрії	1	0,72	0,68	0,54
2.	Професійна спрямованість	0,72	1	0,79	0,63
3.	Академічна мотивація	0,68	0,79	1	0,57
4.	Соціометричний статус	0,54	0,63	0,57	1

Аналіз очікуваних показників (таблиця 3.6) свідчить про значні якісні зміни у підлітків з віком. Основні відмінності стосуються когнітивної складності професійного плану та узгодженості між внутрішньою мотивацією – соціальні мрії і зовнішнім вибором – професійна спрямованість.

Таблиця 3.6

Порівняльний аналіз сформованості професійної спрямованості та соціальних мрій у підлітків

№ п/п	Показник	Група А: 8-9 класи (13-14 років)	Група Б: 10-11 класи (15-16 років)	Ключова динаміка
1.	Середній індекс	0,65	0,82	Чітке звуження

	диференційованості профінтересів (ДДО)			інтересів та зростання визначеності
2.	Когнітивна складність професійного плану	0,48	0,76	Значне підвищення реалістичності та багатофакторності плану
3.	Частка учнів з високою конгруентністю професійної спрямованості та соціальних мрій (%)	40%	65%	Посилення гармонії між цінностями та професійним вибором
4.	Домінуючий соціальний мотив	Афіліація (45%)	Досягнення (55%)	Мотиваційний зсув від орієнтації на групу до індивідуальної кар'єри
5.	Рівень сформованості професійно-ціннісних орієнтацій	32%	61%	Перехід від загальних мрій до усвідомлених цінностей трудової діяльності

Індекс диференціації інтересів різко зростає у старших класах (0,82 проти 0,65), що свідчить про успішне завершення етапу первинного вибору. Паралельно з цим відбувається підвищення когнітивної складності професійного плану (з 0,48 до 0,76), що свідчить про здатність старшокласників враховувати об'єктивні вимоги щодо професії та узгоджувати їх із особистісними здібностями, в основі яких зафіксоване прикладнепрофесійне самовизначення.

Формування соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків є важливим завданням, яке потребує комплексного підходу. Для успішного розвитку цих факторів слід враховувати психологічні, соціальні та освітні

чинники, які впливають на вибір життєвих орієнтирів та професійних цілей молоді. Нижче наведені рекомендації, засновані на результатах дослідження та спрямовані на різні групи, залучені до формування цих аспектів.

Перш за все, навчальним закладам необхідно посилити свою роль у підтримці соціальних мрій молоді. Інтерактивні програми, що включають семінари та майстер-класи, мають інтегруватися в існуючі програми профорієнтації, щоб допомогти підліткам краще зрозуміти свої інтереси, здібності та можливості на ринку праці. Сучасні методикисприятимуть індивідуальному підходу до кожного учня, зменшуючи невизначеність у виборі професії та сприятиме розвитку реалістичних професійних мрій.

Водночас, сім'я також відіграє ключову роль у розвитку життєвих орієнтацій підлітків для розвитку соціальних мрій. Батькам рекомендується створити підтримуюче довкілля шляхом проведення відкритих діалогів, що заохотить підлітків до самостійного прийняття рішень. Важливо уникати тиску чи нав'язування власних очікувань, натомість допомагати дітям зрозуміти свої сильні сторони та шляхи їхньої реалізації. Участь батьків у профорієнтаційних заходах значно підвищить їхню обізнаність та здатність ефективно підтримувати підлітків [23].

Психологи та педагогічні працівники повинні акцентувати увагу емоційному стані підлітків, оскільки він значною мірою впливає на здатність формувати мрії та орієнтуватися у майбутньому. Проведення тренінгів із розвитку стресостійкості, саморефлексії та навичок планування допоможе особам підліткового віку краще справлятися з викликами, пов'язаними з кризою ідентичності. Особливу увагу слід приділяти учням, які демонструють низький рівень мотивації чи труднощі в соціальній адаптації, забезпечуючи їм додаткову підтримку.

Ефективним методом формування професійної спрямованості є організація екскурсій на підприємства, зустрічей із фахівцями різних професій та залучення підлітків до волонтерської діяльності. Такий підхід

дозволяє ознайомитися на практиці зі специфікою різних видів діяльності, розширюючи уявлення про можливості самореалізації. Крім того, це сприяє формуванню соціальних навичок комунікації, лідерства та здатності працювати в команді, які є важливими для майбутньої професійної діяльності [9].

Розвиток творчого мислення є ще одним важливим компонентом у формуванні соціальних мрій підлітків. Залучення до креативних завдань, участь у конкурсах і проєктах допомагає стимулювати уяву, що розширює можливості для визначення життєвих цілей. Наприклад, підлітки можуть брати участь у створенні соціальних проєктів, спрямованих на вирішення актуальних проблем громади, що розвиває як творчі, так і організаційні здібності.

Необхідно також сприяти формуванню критичного мислення, яке дозволить підліткам об'єктивно оцінювати власні можливості та реалії соціального середовища. Проведення занять із аналізу реальних кейсів чи ситуацій, зокрема пов'язаних із вибором професії або життєвих стратегій, може допомогти у розвитку цієї навички. Підлітки, які володіють критичним мисленням, здатні ухвалювати більш обґрунтовані рішення, що стосуються їхнього майбутнього.

В умовах швидких соціальних змін та високих очікувань необхідна спеціальна психологічна робота з підлітками, спрямована на зменшення підвищеної тривожності, сором'язливості та скутості. При цьому вона має бути орієнтована на передачу учням засобів самокорекції, яка є критично важливою адаптивною компетенцією. Вона уможливить юним особам аналізувати ситуацію вибору, виділяти умови, що можуть змінюватися, і активно реалізовувати особисті професійні плани. Навчання оптимістичного ставлення до життя та впевненості у своїх силах забезпечує психологічну стійкість, необхідну для подолання перешкод, які є невід'ємною частиною кар'єрного шляху молодій людині.

Підсумовуючи, зауважимо, що розвиток соціальних мрій і професійної спрямованості підлітків є багатовекторним завданням, що вимагає взаємодії сім'ї, школи, психологів і громади. Забезпечення комплексної підтримки, що включає розвиток особистісних і професійних навичок, допоможе підліткам формувати реалістичні та надихаючі уявлення про майбутнє. Таким чином, вони отримають впевненість у своїх силах і можливостях, що сприятиме їхньому гармонійному розвитку.

Висновки до 3 розділу

Практичне дослідження проводилося із застосуванням змішаних методів, що уможливило комплексне визначення соціальних мрій через призму трьох аспектів: образ майбутнього, професійні уподобання та емоційну ідентичність. Вибрані основні та допоміжні діагностичні інструменти були представлені методикою незавершених речень, методикою Дж. Голланда та тест О. Василенка, а також шкалою академічної мотивації AMS і соціометрії Дж. Морено. Отримані дані були опрацьовані з допомогою статистичного методу кореляційного аналізу, факторним аналізом та t-критерієм Стьюдента для зіставлення показників.

Емпіричне дослідження соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків виявило наявність різних рівнів криз ідентичності, що безпосередньо впливає на формування життєвих орієнтирів. Виявлено, що 88,24% опитаних підлітків переживають кризові прояви із середнім рівнем інтенсивності, а рівень впевненості в собі корелює з чіткістю соціальних мрій. Статистичний аналіз показав високу кореляцію між рівнем соціальних мрій, успішністю ($r=0,92$) та проявами творчих здібностей ($r=0,94$), що підтверджує значущість психологічної підтримки в цьому напрямку.

Ефективний розвиток соціальних мрій та професійної спрямованості потребує комплексного підходу: посилення ролі освітніх закладів через програми профорієнтації, створення підтримуючого сімейного середовища, забезпечення психологічного супроводу, організації практичних заходів для ознайомлення з професіями, розвитку творчого та критичного мислення. Така багатовекторна підтримка, що поєднує зусилля сім'ї, школи, психологів і громади, сприяє формуванню реалістичних та надихаючих уявлень про майбутнє, підвищуючи впевненість підлітків у власних силах.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволило всебічно розкрити психологічні детермінанти та фактори розвитку соціальних мрій і професійної спрямованості підлітків, визначивши їхню роль у процесі формування особистості на етапі ранньої юності та окреслити ефективні шляхи психопедагогічної підтримки цих процесів.

1. Соціальні мрії – це поліструктурне явище, що відображає цінності, прагнення, амбіції та життєві орієнтири людини. Вони постають важливим середком у самосвідомості підлітків, допомагаючи їм визначити пріоритети та сформуванню бачення майбутнього. У ході дослідження було згруповано основні психологічні підходи до вивчення соціальних мрій: теорія соціального навчання Альберта Бандури, теорія когнітивного розвитку Жана Піаже, основні принципи екзистенційної психології, теорія мотивації Абрагама Маслоу, психоаналітичний підхід Еріка Еріксона, гуманістичний підхід Карла Роджерса.

Запропонована класифікація соціальних мрій за тематикою та змістом - особистісні, професійні, суспільні та сімейні, тривалістю - короткострокові, середньострокові та довгострокові і рівнем досяжності – реалістичні, амбітні

та утопічні, дає краще розуміння природи мрій та робить їх значення більш чітким у контексті особистісного розвитку.

2. Професійна спрямованість підлітків залишається ключовим аспектом їхнього особистісного розвитку, визначаючи активність у досягненні цілей. Основними її компонентами є мотиваційний, когнітивний, поведінковий аспекти, що формуються під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Усвідомлений вибір професійного шляху забезпечує стабільне формування професійної ідентичності. Ефективна професійна спрямованість підвищує адаптацію в соціальному довіллі, а отже, формує успішну особистість.

3. Формування соціальних мрій у підлітковому віці базується на когнітивній, емоційній і соціальній основі. Теорії соціального навчання, самоактуалізації та екзистенційного розвитку пояснюють механізми виникнення мрій. Індивідуальні характеристики особистості, досвід та соціальна взаємодія із суспільством сприяють розвитку позитивних уявлень про майбутнє. Вплив емоційної підтримки на стабільність соціальних мрій розглядається як фактор формування стійких уявлень про майбутнє.

4. Соціальне довілля значною мірою впливає на формування соціальних мрій підлітків. Саме в сімейних стосунках, шкільному довіллі та соціальних групах створюється основа для розвитку уявлень про майбутнє. Підтримка дорослих і однолітків підсилює впевненість у собі, оскільки позитивний соціальний контекст стимулює розвиток амбіційних мрій. Взаємодія в соціальному часопросторі формує міцну основу для майбутніх досягнень.

5. Сімейні цінності й стиль виховання значною мірою впливають на професійну спрямованість підлітків. Демократичний стиль виховання сприяє самостійності та впевненості у власних силах. Сімейні традиції і професійні моделі поведінки є прикладом для формування цілей. Підлітки з підтримуючих сімей ставлять вищі та амбітніші цілі у професійному плані. Батьки повинні бути залучені до вибору та обговорення майбутнього, щоб створити основу для гармонійного розвитку особистості.

6. Однолітки та шкільне довкілля впливають на формування соціальних мрій підлітків, створюючи умови для обміну ідеями. Саме через спільну діяльність та спілкування формуються колективні цінності. Освітній процес забезпечує доступ до знань, підтримуючи творчість, позитивну взаємодію підвищуючи рівень мотивації та амбіцій. Тому школа і друзі стають важливими факторами соціалізації.

7. У дослідженні використовувався комплексний підхід, що включає спостереження, анкетування та інтерв'ювання. Спостереження дозволило визначити поведінкові аспекти формування мрій. Анкетування надало кількісні дані для подальшого аналізу. Інтерв'ювання дозволило глибше зрозуміти індивідуальний досвід підлітків. Статистичні методи допомогли узагальнити виявлені у ході роботи тенденції.

8. Психологічний та емпіричний аналіз виявив відмінності в соціальних мріях залежно від соціального статусу, освіти та відповідного довкілля. Там, де сім'я підтримує, молодь демонструє амбітніші мрії та уявлення про майбутнє. Натомість у менш сприятливих умовах бачення часто обмежене. Тому дані підкреслюють важливість соціальної підтримки. Порівняльний підхід дозволив визначити ключові фактори соціально-психологічного впливу на формування соціальних мрій та професійної орієнтації підлітків: когнітивна зрілість за віковою динамікою, мотиваційний зсув від групової приналежності до індивідуальних орієнтацій на досягнення майбутньої мети. Це забезпечує основу для застосування індивідуалізованого підходу до освіти.

9. Рекомендації ґрунтуються на створенні сприятливого довкілля, що підтримує ініціативу підлітка щодо активного самопроєктування кар'єри та експериментування з різними соціальними ролями, а також забезпечує психологічну автономію. Школи та сім'ї, які надають учням доступ до інформації про професійні можливості, розвивають у них навички самостійного прийняття рішень, що передбачає здатність свідомо прораховувати ризики, аналізувати вимоги обраного фаху та нести відповідальність за свій кар'єрний шлях. Така соціальна підтримка сприяє

формуванню у юних осіб впевненості у власних силах, допомагає досягати поставлених цілей.

10. На відміну від традиційного підходу, у якому соціальні мрії розглядались переважно як емоційно-ціннісні утворення, в даному дослідженні вони розглядаються як динамічний конструкт, що має прогностичну, смислотворчу та саморегуляторну функції.

Підсумовуючи, стверджуємо, що мета та завдання кваліфікаційної роботи повністю реалізовані. Побудована модель взаємозв'язку між соціальними мріями та професійною спрямованістю має як теоретичну, так і практичну цінність, оскільки відкриває перспективи для подальших досліджень феномену ідентичності в юнацькому віці та створення програм психологічної підтримки підлітків.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні гендерних, культурних і соціально-економічних аспектів розвитку соціальних мрій та розробці інтервенційних програм, спрямованих на підвищення мотивації до професійного саморозвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров Ю.В. Психологія розвитку: навч. посіб. Харків: ФОП Панов А.М., 2015. 336с.
2. Баумрінд Д. Стилi виховання та розвиток підлітків : енциклопедія про підлітковий вік / ред.: Д. Брукс-Ганн, Р. Лернер, А. Петерсен. Нью-Йорк : «Гарленд», 1991. 746–758 с.
3. Берн Е. Ігри, у які грають люди. Книжковий клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2016. 256 с. ISBN 978-617-12-0454-6.
4. Вега-МуньйосАлехандро, Гонсалес-Гомес-дель-МіньоПалома, ФеліпеЕспіноса-Крістія Хуан. Визнання нових тенденцій у дослідженнях відтоку мізків у рамках глобальної сталості. *Сталий розвиток*. 2021. «Глобалізація в середовищі VUCA ». URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0001879120300737>.
5. Вікова психологія : навч. посіб. / О. Сергєєнкова та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 376 с. ISBN 978-611-01-0268-1.
6. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / За ред. О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. 3-тє вид., випр. I доп. Київ: Каравела, 2012. 400 с.
7. Дмитрієва С.М., Гаврилова Н.В. Методи дослідження творчих здібностей школярів: посібник-практикум. Житомир, 2002. 40 с.

8. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія. навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
9. Дуткевич Т. В., Савицька О.В. Практична психологія: Вступ до спеціальності. К.: Центр учбової літератури, 2010. 256 с.
10. Заброцький М.М. Основи вікової психології: навч. посіб. Тернопіль: Навчальна книга Богдан, 2020. 112 с.
11. Загальна психологія. / За загальною редакцією академіка С. Д. Максименка. Підручник. 2-ге вид., переробл. і допов. Вінниця: Нова Книга, 2004. 704 с.
12. Зварич І. М., Чуйко Г. В., Колтунович Т. А. Екзистенційна та гуманістична психологія : навч. посіб. / ред. В. Панок. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2019. 496 с. ISBN 978-966-423-483-9.
13. Кавиліна Г. К. Конфліктологія: навч. посіб. для здобувачів вищої освіти спеціальності: 012 Дошкільна освіта. Одеса: Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2021. 153 с.
14. Карп'юк Ю. Я. Ціннісні орієнтації як основа професійної діяльності практичного психолога. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Психологія.* 2017. Т. 22, вип. 2. С. 66–73.
15. Кириленко Т. С. Психологія: емоційна сфера особистості: навч. посіб. Київ: Либідь, 2007. 256 с.
16. Коваленко А., Корнєв М. Соціальна психологія : підручник. Київ : Геопринт, 2006. 400 с.
17. Краєва О.А. Проблема кризи ідентичності в період нормативної кризи підліткового віку . *Педагогічний процес: теорія і практика.* 2016. № 1 (56). С.46-50.
18. Краєва О.А. Подолання кризи ідентичності в підлітковому віці : монографія. Харків: Видавництво Іванченка І.С., 2018. 218 с.
19. Кутішенко В.П. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури , 2010. 128 с.

20. Лановенко Ю. Екзистенціальний зміст суб'єктивного аспекту юнацької психології. *Соціальна психологія*. 2006. №5. С. 310 - 320
21. Лент Р. В., Браун С. Д. Прийняття рішень щодо кар'єри, швидке та повільне: до інтегративної моделі втручання для сталого вибору кар'єри. *Журнал професійної поведінки*. 2020. Т. 120. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2020.103448>.
22. Матвійчук О.О., Краєва А.О. Проблема формування ідентичності в підлітковому віці у контексті розвитку творчої особистості. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. № 1 (65). С. 64-71.
23. Моргун В. Ф., Тітов І. Г. Основи психологічної діагностики: навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів. 2-е вид. Київ: Видавничий Дім «Слово», 2012. 464 с.
24. Москаленко В.В. Соціальна психологія: підручник. Київ: Центр навч. літ-ри, 2005. 624с.
25. Пасько О.М. Психологія: схеми, таблиці, коментарі : навч. посібн. Одеса: видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2013. 270 с.
26. Педагогічна психологія. навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2012. 168 с.
27. Попович І. Психологія соціальних очікувань особистості : методологія, теорія і практика : навчальний посібник. Херсон : Олді-Плюс, 2019. 158 с. ISBN 978-966-289-294-9.
28. Психодіагностика: навч. посіб. / І.М. Галян. Київ : Академвидав, 2009.464 с.
29. Психологу для роботи: діагностичні методики: збірник / уклад.: М. В. Лемак, В. Ю. Петрище. Вид. 2-ге виправл. Ужгород: Видавництво О. Гаркуші, 2012. 616 с.: іл.
30. Савчин М.В., Василенко Л.П. Вікова психологія: навч. посіб. Київ: Академвидав., 2016. 360 с.
31. Степанов О. М. Основи психології і педагогіки: навч. посіб. / О. М. Степанов, М. М. Фіцула. 3-тє вид., доповн. Київ: Академвидав, 2012. 528 с.

32. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї : навчальний посібник. Луцьк : Вежа-Друк, 2024. 634 с.
33. Фурман А. В. Світ методології. *Психологія і суспільство*. 2015. № 2. С. 47–60.
34. Фурман А. А. Психологія особистості: ціннісно-орієнтаційний вимір: монографія. Одеса, Тернопіль : Одеський національний політехнічний університет; Тернопільський національний економічний університет, 2016. 312 с. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/handle/123456789/15190>.
35. Фурман (Гуменюк) О. Є. Психологія Я-концепції : навч. посіб. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 310 с.
36. Фурман О. Є. Соціальні норми як психокультурний фактор життєдіяльності особистості. *Психологія і суспільство*. 2022. вип. 1. С. 179–198. URL: <https://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52457>.
37. Фурман О. Є. Я-концепція як предмет багатоаспектного теоретизування. *Психологія і суспільство*. 2018. № 1-2. С. 38–67.
38. Фурман О. Є. Успішність, успіх і Я-концепція особистості. *Психологія і суспільство*. 2023. № 1. С. 191–198. URL: <https://doi.org/10.35774/pis2023.01.191>.
39. Цимбалюк І. М., Яницька О. Ю. Загальна психологія. Модульно-рейтинговий курс для студентів вищих навчальних закладів. Київ: Професіонал, 2020. 215 с.
40. Яценко Т.С. Теорія і практика групової психокорекції: Активнесоціально-психологічне навчання: навч. посіб. Київ: Вища шк., 2015. 679 с.
41. Arthur N., McMahon M. *Contemporary Theories of Career Development. International Perspectives*. 2019, 2018. 284 с. ISBN BN 9781315276175.
42. Diener, E. Factors predicting the subjective well-being of nations. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1995. Vol. 69. P. 851–864.
43. Mead G.H. *Mind, Self, and Society*. Chicago: The University of Chicago Press, 2015. 536 p.

44. Ryff C.D. Happiness is everything, or is it? Explorations on the meaning of psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1989. Vol. 57. P. 1069–1081.
45. Shek Daniel T.L., Wu Florence K.Y., Leung Hildie. Dreams, aspirations and related constructs in children and adolescents: a literature review. *DE GRUYTER*. 2017. вып. 16. С. 359–366. URL: <https://doi.org/10.1515/ijdhd-2017-7004>.
46. Souther Raleigh. Identity Vs Role Confusion in Adolescence: Essential Insights for Parents and Educators. *Https://mhcsandiego.com/*. 07.08.2025. URL: <https://mhcsandiego.com/blog/identity-vs-role-confusion-in-adolescence-essential-insights-for-parents-and-educators/> (дата звернення: 23.08.2025).
47. Waterman A. Two conceptions of happiness: contrast of personal expressiveness (Eudaimonia) and hedonic enjoyment. 1993. № 4. Vol. 64. P. 678-691.

АНОТАЦІЯ

Ковальчук О. В. Психологічні детермінанти і чинники розвитку соціальних мрій та професійної спрямованості підлітків. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітнього ступеня «магістр» за спеціальністю С4 «Психологія», освітньо-професійна (наукова) програма. – Західноукраїнський національний університет, Тернопіль, 2025.

У роботі теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено психологічні детермінанти становлення соціальних мрій і професійної спрямованості підлітків. Розкрито сутність понять «соціальні мрії» та «професійна спрямованість», визначено їх взаємозв'язок і роль у процесі формування особистісної ідентичності. Проаналізовано вплив сімейних цінностей, стилів виховання, соціального довкілля й освітнього простору на розвиток професійного самовизначення. Емпірично підтверджено наявність зв'язку між рівнем сформованості соціальних мрій, самооцінкою, креативністю та навчальною мотивацією підлітків. Запропоновано практичні рекомендації щодо психолого-педагогічного супроводу формування соціальних мрій та професійної спрямованості учнівської молоді.

ANNOTATION

Kovalchuk O. V.
Psychological determinants and factors of development of social dreams and professional orientation of adolescents. – Manuscript.

Master's thesis for obtaining the educational degree “Master”
in specialty C4 Psychology, educational and professional (scientific) program. –
West Ukrainian National University, Ternopil, 2025.

The paper theoretically substantiates and empirically studies the psychological determinants of the development of social dreams and professional orientation of adolescents. The essence of the concepts “social dreams” and “professional orientation” is revealed, their interrelation and role in the process of personality identity formation are defined. The influence of family values, parenting styles, social environment and educational space on professional self-determination is analyzed. Empirical research confirmed significant correlations between the level of development

social dreams, self-esteem, creativity and academic motivation of adolescents. Practical recommendations for psychological and pedagogical support in forming social dreams and professional orientation of youth are proposed.